

UDK 811.163.42–112 (J. Mikalja)
Izvorni znanstveni rad
Primljen 3. studenog 2000.
Prihvaćen za tisak 18. siječnja 2001.

Darija Gabrić-Bagarić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Strossmayerov trg 2
10000 Zagreb
E-mail: dgabric@ihj.hr

**DIJALEKTNA PODLOGA RJEČNIKA BLAGO
JEZIKA SLOVINSKOGA (1649.–1651.)
JAKOVA MIKALJE**

U radu se raspravlja o davno postavljenom problemu dijalektne podloge jednoga od naših najstarijih rječnika, a s obzirom na Mikaljina očitovanja o jeziku na kojem piše i namjeni rječnika u programu Katoličke obnove.

Rječnik *Blago jezika slovinskoga (1649.–51.)* Jakova Mikalje trojezični je rječnik s hrvatskom ishodišnom stranom a s talijanskim i latinskim kao odredišnim jezicima.

Hrvatski je stupac oblikovan kao u jednojezičnom rječniku: uz natuknicu se pojavljuju istoznačnice ili definicije, s tim što svaka riječ iz sinonimnoga niza, uz rijetke iznimke, ima i status zasebne natuknice na svom mjestu u abecednom poretku. Taj specifični leksikografski postupak mora se dovoditi u vezu s namjenom rječnika i uvjetima u kojima je stvaran.

Raščlamba dijalektne podloge predstandardnoga, dopreporodnoga rječnika nužno mora biti smještena u jezičnopovijesni kontekst obilježen početnim standardizacijskim procesima i supostojanjem trodijalektne književne produkcije, što određuje leksikografski postupak.

Budući da je *Blago* nastalo za potrebe misionara koji će djelovati na južnoslavenskom području, trebao je to biti rječnik tzv. *općega ili najrašire-*

nijega narječja (*lingua communis*) za koji se zalagala Katolička crkva i običavala ga zvati *jezikom bosanskim*.

Iz Vaninova iscrpnoga životopisa Jakova Mikalje razvidno je da je taj misionar i zauzeti djelatnik Katoličke obnove svoj rječnik pisao svjestan potreba svećenika koji djeluju na dijalekatski neujednačenu području tzv. Ilirika i potpuno slijedeći naloge svojih poglavara da piše najraširenijim i najrazumljivijim idiomom. U 17.st. najboljim sredstvom za misijsko i pastoralno djelovanje na naznačenom teritoriju smatran je tzv. jezik bosanski, što je zapravo sinonim za štokavski dijalekt (Vanino 1933: 1–43).

U svom talijanski pisanom predgovoru *Blagu jezika slovinskoga* Mikalja kaže: "...sono molti e vari li modi di parlare in lingua Illirica, ma ogn' un dice, che la *lingua Bosnese* sia la *piu bella*: percio tutti li scrittori Illirici dovrebbero affetarla nel scrivere; il che ho procurato di far io in questo Ditionario" (Rešetar 1912: 468–469).

Jakov Mikalja rođen je 1601. g. u mjestu Peschici u južnoj Italiji, mo-liškohrvatskoga je podrijetla, u isusovački red stupio je 1628. g. i otada obavljao različite dužnosti. Za njegov leksikografski rad relevantno je da je kao učitelj retorike na isusovačkoj gimnaziji u Dubrovniku proveo tri godine (1630.–1633.), zatim da je kao misionar boravio u Temišvaru i slovačkoj Trnavi (1637.–1645.), te da je bio ispovjednik za hrvatske hodočasnike u Loretu (1645.). Jedno pismo iz Loreta (18. IX. 1645.), upućeno generalu isusovačkoga reda F. Ingoliju, govori da je iz Ugarske Mikalja donio gotov rukopis rječnika na kojem je radio 9 godina. Iako je imprimatur generala Reda datiran 23. IX. 1646. g. i u njemu se jasno kaže da su "trojezični rječnik pregledali trojica vješta ovim jezicima", Mikalji je tek predstojala borba oko tiskanja rječnika. Rječnik je konačno izašao 1651.g. (Vanino 1933: 17).

Poseban naglasak treba staviti na podatak da je u vrijeme svoga boravka u Dubrovniku surađivao s Bartolom Kašićem i da je ta suradnja, plodotvorna i poticajna, obilježila mnoge stranice Mikaljina *Blaga* i najvjerojatnije odredila dijalektnu podlogu toga djela (Gabrić 1996: 37–49). Vrijeme provedeno u Dubrovniku iskoristio je Mikalja i za upoznavanje dubrovačke književnosti, a utjecaj živoga dubrovačkoga govora ne može se ne uočiti u rječničkom fondu.

Za vrijeme misionarske službe u Temišvaru Mikalja je kontaktirao s bosanskim i dubrovačkim doseljenicima, uglavnom trgovcima i obrtnicima, a bosanske i slavonske govore upoznao je i tijekom misijskih putovanja.

Iako cjelovite studije o tom rječniku do danas nema, objavljeni članci i studije koje se bave različitim aspektima rječnika ili uopće Mikaljinim je-

zikoslovnim djelovanjem, uvijek otvaraju prostor za nova promatranja i nove prodore u rječnički tekst.

Zanimljivo je da jedan jako rani prinos *De Istro eiusque accolis commentatio* (Budim, 1798.) M.P. Katančića, govoreći o nedostacima i kvalitetama *Blaga*, posebno ističe da je Mikalja zabilježio različitost dijalekata: "Singularis est in eo dialectorum linguae varietas, quamquam ea vocum earundem iteratio non ubique necessaria videatur" (Vanino 1933: 22).

Rešetar se također osvrnuo na problem dijalektne podloge *Blaga* i ustvrdio da je pisan "jezikom bosanskim", kako priznaje i sam Mikalja, a rječničko mu blago potječe iz primorskih čakavsko-štokavskih govora. "Und doch muss der Mann in Ragusa oder sonst wo in Dalmatien sich aufgehhalten oder mit Dalmatinern längere Zeit verkehrt haben, denn es unterliegt keinem Zweifel, dass Micaglia in sein Wörterbuch vor allem Wortschatz der küstenlandischen čakavisch-štokavischen Mundarten aufgenommen hat..." (Rešetar 1912: 468). Nadalje, Rešetar smatra da je Mikalja namijenio svoj rječnik Dalmatincima jer na drugoj stranici svoje *Gramatike*, tiskanoj ispred rječnika, kaže "ufam se da će koristan biti ... za djecu od Dalmacije". Obje Rešetarove tvrdnje zahtijevaju komentar. Mikaljina napomena o koristi za djecu iz Dalmacije odnosi se na gramatičke pouke, a ne na rječnik. Rešetarovo stajalište o tipu jezika i leksičkom blagu nekritično je ponavljano desetljećima isključivo stoga što nije pomno analiziran kompletni rječnički tekst i što se pozornost istraživača zadržavala na pojedinostima koje djelomično određuju osnovnu rječničku koncepciju, a ne i na posebnostima leksikografskoga postupka, gdje se najcjelovitije uočava dijalektna podloga rječnika.

Kako je *Blago* rječnik iz predstandardnoga razdoblja, iz vremena kad postoji uporabna a ne preskribirana norma književnoga jezika, kad je književni jezik u odnosu na dijalekt u drukčijoj relaciji nego što je to slučaj u standardnom razdoblju, pogotovo u hrvatskoj "tronarječnoj" perspektivi, istraživač mora utvrditi i dijalektnu pripadnost rječnika i popisati jezične karakteristike koje diferenciraju dijalekte, narječja i govore. Izvan sumnje je da *Blago* možemo klasificirati među štokavske dopreporodne rječnike, a raščlamba pojedinih jezičnih razina pokazuje da se radi o prosječnom izrazu tipičnom za dubrovačko-dalmatinski kompleks 17. stoljeća.

Ako bismo ukratko htjeli opisati fonološku razinu Mikaljina *Blaga*, morali bismo reći da je zamjena praslavenskoga *jata* ikavsko/ijekavska s neznatnim brojem ekavizama, prasl. *d'* reflektira se kao *đ*, rjeđe kao *j* (*međa*, *gospoja*), ne poznaje noviju jotaciju, najmlađu ijekavsku jotaciju katkad bi-

lježi, a katkad ju nema (*biljeg, jeljen/l'jepota*), naporedo daje *doći/dojti*, redovit je štakavski refleks grupa *stj, *skj, *zdj, *zgj (*štap, ognjište, prišt, dažd*), poznaje sažimanje vokalske skupine -ao u -o(*došo*), bilježi redukciju suglasnika -t/d u finalnim skupinama -st, -ost, -est, -žd. Vokalska alternacija *grob/greb* također je indikator dijalektne raznovrsnosti zastupljene u *Blagu*.

Kako Mikalja ima razrađen sustav uputnica, zna se dogoditi da upućuje s jedne fonološke inačice na drugu, npr. *koren vidi kori(j)en, kripost vidi krjepost, krepost vidi krjepost*, a kao natuknica se pojavljuje **krjepost, kripost, krepost**.

Katkad je natuknica oblikovana kao opreka: **bacil, bacio; baril, bario; crven, crljen; čovjek, človik; dil, dio; dio, dil; dilo, djelo; dacka, daska; daska, dacka, cka; drhćati, drhtati, daž, dažd; faliti, hvaliti; fala, hvala; jedro, jidro; jazik, jezik**.

Opreke su štokavsko-čakavske (čakavsko-štokavske), što u dobroj mjeri korigira stajalište da je Mikalja pisao "jezikom bosanskim", dakle samo štokavski.

Morfološka razina zanimljiva je stoga što u sustavu množinskih padeža poznaje i stare i nove nastavke u dat., lok. i instr., a nije rijetka uporaba i staroga gen.mn. (*smokav*) pokraj novoga na -a. Naporedo ima štokavske i čakavske oblike zamjenica *što/ča, ki, ka, ko/koji, koja, koje*. Među arhaizme treba uvrstiti pril.prošli u obliku *rekši/rekša*, oblik trpnog pridjeva *prošasti*, brojeve *četrnadeste, devetsat, šest sat*, te istaknuti da imenica *dan* ima i oblike po novoj sklonidbi (G jd. *dana*; G mn. *dana*) i po staroj (G jd. *dne*; N mn. *dni*) s ostacima dvojine: *dva dni*.

I takva slika očituje štokavsko-čakavsko dvojstvo rječnika.

Međutim, pravu sliku dijalektnih raznolikosti Mikalja bilježi u leksičkom sloju, u natuknicama i uz njih danim istoznačnicama, što je i razumljivo s obzirom da je nevezani tekst rječnika dosta sužena opsega, sveden uglavnom na definicije.

Vrlo je mali broj natuknica koje uza se nemaju neki hiperonim, istoznačnicu ili definiciju. Uglavnom su to riječi koje imenuju dobro poznate pojmove, a s obzirom na podrijetlo obično se radi o općehrvatskom leksiku ili o izvedenicama prema već definiranim riječima, najčešće o glagolskim imenicama na -nje: *ban, badnjak, bat, bditi, bden'je, besjediti, dan, drvo, dažditi, dim, dlaka, dobar, haljina, jaje, kamo, lagahan, lajati, laž, leći, med, nepri(j)ateljstvo, obraniti, oko, pamet, polje, torba, uzjahati; umnožen'je, posnažen'je, poslanjen'je, začuden'je* i sl.

Iznimno riječ s dalmatinskoga ili dubrovačkoga područja nema uza se istoznačnicu ili definiciju, npr. *kanjela*, *krpatur*, *taratufali*.

Iz toga proistječe da natuknice popraćene sinonimima, sinonimskim nizovima ili definicijama možemo klasificirati prema dva kriterija: značenjskom i prema podrijetlu.

Uz jedan broj natuknica, bez obzira što označavaju pojmove svakodnevice ili općepoznate pojave, dolazi sinonimna riječ drukčije dijalektne pripadnosti.

Takvi su sinonimski nizovi uočljivi već pri površnom pogledu u Mikaljino *Blago*: **bakrač**, kotao; **baril**, bure; **dekla**, djevojka, službenica; **handar**, punjo; **hiža**, kuća; **lačan**, gladan; **leća**, sočivo; a najzanimljivija je svakako natuknica **hrana** uz koju kao sinonimi stoje *pića*, *jestojska*. U takvim tipovima sinonimije treba vidjeti prvi stupanj Mikaljinih nastojanja da leksemu s jednoga govornoga ili dijalektnoga područja pridruži istoznačnicu poznatu na kojem drugom terenu, ali i odčitati njegovo poznavanje dijalektne situacije na "ilirskom" prostoru. Za istraživača je to putokaz u analizi dijalektne podloge rječnika.

S obzirom na dijalektnu pripadnost pojedinih leksema može se zaključiti da Mikalja redovito natuknicu koju prepoznaje kao lokalno ili dijalektalno obojenu (*lačan*, *hiža*, *dekla*) tumači istoznačnicom sa širom izoglosom. Ukoliko ne poznaje istoznačnu riječ ili je uopće nema zbog značenja riječi (npr. ako se radi o egzotizmu), tada definira značenje ili navodi hiperonim. Takav se postupak posebno zapaža u nazivlju, gdje je u nekim skupinama regionalna obojenost izrazito prisutna.

Prema podrijetlu natukničke riječi koja se tumači istoznačnicom možemo izdvojiti nekoliko skupina: turcizme, raguzeizme, općehrvatski leksik slavenskoga podrijetla, grecizme, latinizme i talijanizme, te rijetke hungarizme. Unutar tih skupina mogu se uočiti značenjske podskupine. Sasvim je logično da je najveći broj talijanizama u kategoriji pomorskoga nazivlja i među civilizacijskim leksikom, u kategoriji medicinskoga nazivlja nalazimo lekseme poznate primorskim (talijanizmi) i bosanskim govorima (turcizmi), dok u kategoriji kulinarskoga nazivlja pronalazimo egzotizme različita podrijetla (Gabrić 1998: 81–90; Gabrić 1997/98: 109–123).

Slaj knjiških, učenih riječi, posuđenica ili tuđica, uglavnom je latinskoga ili grčkoga podrijetla, no zbog toga što one nisu živjele u govorima i ne mogu se klasificirati prema dijalektnoj ili zemljopisnoj pripadnosti, ne mogu se ni promatrati u okviru ove teme. Isključivo radi ilustracije pokazat

ćemo kako su prevedeni latinski termini *jambus* (=jamb) i *casus* (=padež): **jambo**, ime od noge od versa; **kas imena**.

Pojava sinonima ili odrednica (definicija) uz pojedinu natuknicu ne ovisi uvijek i samo o podrijetlu natuknice nego prije o Mikaljinu poznavanju mogućih istoznačnica.

Ilustrirat ćemo to natuknicom (turcizmom) **bunar** s istoznačnicama *puč*, *studenac*, *kladenac*, gdje je na prvom mjestu u sinonimskom nizu raguzeizam talijanskoga podrijetla (*puč*, *tal. pozzo*), a na sljedećim mjestima općehrvatske (slavenske) riječi kojima značenje nije isključivo i uvijek istoznačno s riječju *bunar*.

Turcizmu kao opreka može stajati riječ talijanskoga podrijetla poznata primorskim govorima ili riječ poznata na širokom hrvatskom terenu, što je razmjerno najčešće primijenjeno s obzirom na ukupan broj turcizama: **čauš**, barabanat; **dumen**, timun; **dundar**, sti(j)eg; **filare**, crevje, postole; **hambar**, žitnica; **kantar**, mjerilica; **kula**, kaštio; **karvasari(j)a**, gostinica; **leđen**, mjedena; **mehlem**, implastar; **pamuk**, bumbak; **sahat**, ura; **zanat**, meštri(j)a.

Dogodi li se da Mikalja ne pozna je sinonimnu riječ drugoga podrijetla i drukčije proširenosti, turcizam tumači opisno.

Natuknica **dizdar** ima uza se kao definiciju *vojvoda nad kulom*, jer se radi o nazivu zvanja za koje Mikalja očito nije znao istoznačnicu, a očekivali bismo npr. *kaštelan*, zabilježeno u hrvatskim spomenicima od 15.st.

Kaldrma je opisana kao *put napravljen kamenom*, **pastrma** kao *meso slano*, **paša** je *vladavac turski*, **ulaka** je *knjigonoša na konju tekući*, **tabut** je sasvim točno definiran kao *škrinja od mrca*. U značenju *mrtoački sanduk*, *lijes* Mikalja ne bilježi ni dubrovačko *kapsa*, ni bosansko *sanduk*, već isključivo turcizam *tabut*, što je specifičan oblik lijesa prilagođen sprovodnim obredima Muslimana.

Ima primjera da se uz turcizam kao natuknicu pojave i istoznačnica i definicija: **vilajet**, *silaj*, *domovina*, *mjesto gdi tko stoji*, **muzuvir**, *potvorac*, *koji laže na prava čovjeka*.

U svega nekoliko slučajeva turcizam nije praćen ni istoznačnicom ni definicijom: **dolama**, *filj* (=slon), **pašaluk**, *rakija*, **sinija** (=vrsta stola), premda je teško pretpostaviti da je Mikalja mislio kako su te riječi svima i svugdje dobro poznate i ne zahtijevaju tumačenje.

Dubrovačke riječi ili raguzeizmi, u značenjskoj skupini civilizacijskoga leksika, imenovanja pojmova i pojava svakodnevice, obično uza se kao istoznačnicu u službi pojašnjenja imaju općepoznatu riječ.

U dubrovačkom govoru uskrсна svijeća naziva se *krilat*. Mikalja ju tumači dodavanjem natuknici *krilat* designata *svijeća*. Mikalja razlikuje i grafijski leksem *drvo*(*drivo*) u značenju 'lignum' od leksema *dri(j)evo* u značenju 'brod', što je tipično dubrovačko semantičko razlikovanje dvaju prijevornih stupnjeva (drvo/drěvo) i tipično dubrovačka riječ za plovilo.

U leksikografskoj obradi uz *drvo* nalazimo samo talijansku i latinsku istovrijednicu, a uz *drijevo* stoji kao objašnjenje hiperonim *brod*.

Dubrovačka riječ *barabanat* objašnjena je riječju *caf*, poznatom u dalmatinskim i primorskim, ali i u dubrovačkom govoru, *caf* kao natuknica ima uza se sinonim *barabanat*, kao što je slučaj i uz natuknicu (turcizam) *čauš*. Znači da imamo odnos *barabanat* = *čauš* = *caf*, pa možemo zaključiti da je zastupljena svaka riječ poznata na terenu od Dubrovnika do sjevernoga Primorja, Bosne i Slavonije.

Bastah je protumačeno turcizmom *argatin* i popraćeno definicijom *koji nosi na rame*.

Parac je dubrovačka riječ za 'odvjetnika' i 'zagovornika', a Mikalja mu kao sinonim pridružuje riječ *branitelj*. Isti postupak predstavljaju parovi *crevlje, postole; crevoljar, postolar; čersa, bjelilo; godištnica, službenica; krinca, krinčica, zdjela; ispengati, ispisati mastju; inčensir, kadilnik, kadilo; luža, lokva; mortar, stupa; stranj, konoba, izba, pivnica*, gdje su sinonimne riječi općehrvatske ili pak općerazumljive na širem terenu.

Moguće je izdvojiti skupinu primjera u kojoj kao natuknica ili kao jedan od mogućih sinonima stoji riječ u dubrovačkom fonološkom liku, najčešće je to slučaj s finalnim *-l* promijenjenim u *-o*, a onda dolazi istoznačnica drukčije dijalektne pripadnosti, definicija, designativna leksička jedinica ili kakvo drugo objašnjenje: **garofal, garofao, karanfilj, cvi(j)et; garofal, garofao, specije; fazuo, fazul, vrsta sočiva**.

Kad se istoznačna riječ ne može naći, pojavljuje se definicija, npr. uz *glamazati* dodano je objašnjenje *govoriti s mnogo riječi; gratikula* nije definirana nego ima uza se naputak o primjeni: *za peći ribu*, iz čega treba zaključiti da je to neka naprava na kojoj se obavlja naznačeni posao.

Katkad dubrovačka riječ nema uza se ni istoznačnicu ni definiciju, što ilustriramo natuknicama *bota, gostara, gostarica*, ili se pak daje kao objašnjenje designat: *kunji rep, trava; gavun, ribica; glavoč, riba*.

Sredinu između ta dva slučaja predstavlja natuknica *incefao od otara*, gdje nema istoznačnice iako je riječ o tipično dubrovačkom leksemu *incefao*, ali se dodatkom *od otara* nastoji specificirati predmet.

Rijetke su kombinacije ilustrirane parom *grasta, fogun*, gdje se dubrovačkom leksemu u natuknici dodaje istoznačnica nastala prilagođavanjem talijanske riječi (*fuocone*) i koja je, prema dostupnim podacima, Mikaljin hapaks.

Primjer naziva biljke: *kunsuo, gavez, trava* ilustrira jedan ne tako rijedak Mikaljin postupak u kojem se uz dubrovačku riječ nalazi i riječ s kojega drugoga terena, u navedenom slučaju je *gavez* široko rasprostranjeno, i hiperonim. Takav se postupak primjenjuje uglavnom kad je natuknica naziv.

Isti slučaj imamo i uz naziv bolesti: *glanda, gliva, jagode, nemoć od grla* – *glanda* je dubrovački naziv, kao i *jagode, gliva* je poznato u bosanskim govorima i zabilježeno u Vrančićevu rječniku, dok je *nemoć od grla* u funkciji definicije.

Mali broj hungarizama pristiglih u Mikaljin rječnik vjerojatno iz kontakata s mađarskim ili življem sjevernih hrvatskih krajeva također je praćen sinonimnim riječima općehrvatskoga podrijetla ili statusa. Tako se *egede* pojavljuju uz istoznačnicu *gusle, kantore* kao crkveni termin objašnjen je istoznačnicom *kvatre* i designatom *postovi*. Hungarizam bi bio i leksem *šokodol*, objašnjen istoznačnim nizom *trg, panajur, pazar*. Izvan Mikaljina rječnika ta riječ nije zabilježena.

Sa stajališta dijalektna raznolikosti zabilježene u Mikaljinu *Blagu* svakako je važan veliki broj istoznačnih parova gdje natuknica ili njoj pridruženi sinonim nisu karakteristika jedne regije (kao što su npr. turcizmi najvjerojatnije bosanskoga podrijetla) ili mjesnoga govora (dubrovačke riječi) već se radi o leksiku različitih štokavskih, čakavskih i kajkavskih govora koji je naveden po načelima kontaktne sinonimije.

Izabrat ćemo najzanimljivije i najtransparentnije skupove: *beteg, nemoć; berma, krizma; bermati, krizmati; bara, lokva, barina, blato; blago, bogatstvo; blazina, perina; brašno, muka; čislo, brojenica, krališ, krunica; čobanin, pastir; japno, klak; jesen, podzimak; jesti, jisti, blagovati; grād, krupa, tuča; grnač, lonac; kantati, pjevati; kao, kal, kaluža; kamen, stina; krst, križ (= crux); kasno, doc(k)na; kruh, hljeb; kiniti, mučiti; kut, nugao; kučka, vaška; krakun, romazin; lopta, balun; lug, luši(j)a, cijed; meštar, soštar, majstor; mator, star; miris, vonj; pi(j)esak, sablun; poljubiti, celivati, cuknuti; oblok, prozor; protulitje, primalitje, spomlad; prćija, dota; pule, tovarić; prut, šibika; put, staza, drum; rob, sužanj; saske, sise, dojke; siromaštvo, uboštvo; slačica, gorušica; spametan, mudar, razuman; škoda, šteta; štap, palica, tojaga; tovar, osao, osal, magare; val, talas; žetak, badanj.*

U prezentiranom popisu nalazimo lekseme koje ne bismo danas uvijek označili kao hrvatske u značenju koje imaju u Mikalje, npr. *krst, hljeb, čobanin, dockna, drum, talas*. Uz taj podatak svakako treba napomenuti da Mikaljin rječnik donosi lekseme u natukničkoj funkciji koje bi u suvremenom standardnom jeziku bile proglašene srbizmima ili netipičnim za hrvatsku katoličku civilizaciju. Npr. Mikalja ima natuknicu **iguman** s definicijom *starješina od manastira*, a nema ni natuknicu *gvardijan* (prva potvrda u Glavinića, 1628.) ni *samostan*, koja je novijega postanja. Pogledamo li potvrde navedene u *Rječniku JAZU*, nalazimo da *manastir* poznaju svi stariji pisci čija je djela mogao Mikalja koristiti, a to su Gradić, Palmotić, Kašić i bosanski franjevci. Bosanski franjevci u Kraljevoj Sutjesci (Bosna) i danas svoj samostan zovu u razgovoru *manastirom*. *Iguman* je prvi put zabilježeno upravo u Mikaljinu rječniku, dok su pojave u jeziku pisaca s hrvatskoga terena znatno mlađe, pa se može pretpostaviti da je Mikalja naziv *iguman* upoznao izravno u dodiru sa srpskim govornicima. U značenju samostanskoga starješine Mikalja ima naziv *priur* s istoznačnicama *starešina, iguman*.

Nizovi istoznačnica otkrivaju Mikaljino poznavanje živih govora i jezika književnosti njegova i ranijega vremena, posebno još jednom je sasvim očit utjecaj jezika B. Kašića. Naime, neke se istoznačnice u istoj kombinaciji pojavljuju i u Kašićevim djelima kao kontaktni sinonimi, npr. *klak/japno; krakun/romazin; pamuk/bumbak; puč/studenac/bunar/kladenac; kantar/mjericilica; sahat/ura* itd. (Gabrić 1984: 231–232).

Niz istoznačnica *saske, sise, dojke* posebno treba razmotriti zbog riječi *saske*. Prema navodima *Akademijina Rječnika* riječ *saske* prvi je put zabilježena u Mikalje, *sisa* je općepoznata i raširena riječ, kao i *dojka*, zabilježena već u Vrančića, pa zatim u dubrovačkih pisaca i bosanskih franjevaca. Pogledamo li starohrvatski prijevod *Pjesme nad pjesmama* iz 15. st., naći ćemo zabilježenu riječ *saske*, pa možemo pretpostaviti da je i u Mikalje ta riječ vjerojatno literarni import, kojemu onda pridružuje općepoznate riječi kao objašnjenje. U govorima *saske* nije potvrđeno.

Ponešto je neočekivana pojava leksema danas tipičnih za kajkavske govore i uopće sjeverne hrvatske krajeve, npr. *spomlad, oblok, soštar*. U starom jeziku *oblok* bilježe Vrančić i bosanski franjevac Divković, pa je to mogući Mikaljin izvor, kao što je *soštar* potvrđen u jednom dubrovačkom urbaru s kraja 16. st. Svi su ti podaci relevantni stoga što svjedoče o drukčijoj distribuciji uporabe, različitoj od suvremene, a ne samo o Mikaljinim izvorima i načinima prikupljanja rječničke građe.

U području medicinskoga, kulinarskoga, glazbenoga i pomorskoga nazivlja također je primijenjen postupak navođenja istoznačnica, definicija i hiperonima, s tim što se sinonimija specijalnoga leksika ne može jednako tretirati kao sinonimija općega leksika. Naime, pojedine struke, kao što su medicina, brodogradnja ili glazba formiraju svoje nazivlje ovisno o inojezičnoj sredini s kojom se ostvaruju kontakti u tom području ljudske djelatnosti ili pod čijim je utjecajem neka djelatnost uopće utemeljena. Tako je utvrđeno da glazbeno nazivlje "predstavlja adekvatan jezični refleks dubrovačke glazbene i šire kulturne sredine s početka tridesetih godina 17. st.", ali i da upravo pojedini nizovi ili parovi istoznačnica kao što je *gusle, egede* "upućuju i na kontinentalne izvore koji gravitiraju panonskom krugu. Tako se može utvrditi da se u tom području u malome na proporcionalan način očituje dihotomija Mikaljine jezične utemeljenosti na liniji Dubrovnik-Temišvar." (Tuksar 1980: 31).

Medicinsko nazivlje potječe ili s dubrovačko-dalmatinskoga ili s bosanskoga terena, a u istoznačničkim skupovima vladaju ista pravila kao i u drugim kategorijama – paralelno se daju nazivi s različitih terena: *gučula* (dubr. riječ), *kaplja*, *nemoć*; *vašca* (bos. govori), *buganca* (Mikaljin hapaks prema tal. *boganzi*), *rujbe* (dubr. govor); *šeše* (Kašić, dubr. govor, bos. govori), *osapnice* (Kašić), *brše* (Kašić, bos. govori) (Gabrić 1998: 81–90).

U pomorskom nazivlju takav postupak je iznimno rijedak, sveden na parove turcizam-romanizam u primjerima *dumen*, *timun* i *galija*, *gemija*, ili hrvatska riječ-turcizam: *čun*, *colica*, što je sasvim razumljivo ako se zna da je pomorsko nazivlje uglavnom preuzeto iz dubrovačkoga govora, rjeđe iz drugih primorskih areala. Turcizmom (*dumen*, *gemija*, *colica*) imenuju se samo oni predmeti koji postoje u riječnom brodarstvu i za koje i kopneni govori mogu imati naziv.

Središnja su pitanja zašto Mikalja uopće navodi dijalektni leksik, zašto se odlučuje za sustav istoznačnica i što su mogući izvori njegova rječnika.

Ako bismo pokušali prema načelima suvremene leksikografije odrediti kamo pripada Mikaljino *Blago jezika slovinskoga*, morali bismo ga, unatoč njegovoj trojezičnosti, klasificirati kao opći općedeskriptivni rječnik, i to imajući na umu i pred očima njegov hrvatski stupac. Talijanski i latinski stupac služe kao pomagalo onima koji uče hrvatski jezik, pa je autorova naglašena pažnja na slici hrvatskoga leksika. Događa se da u talijanskom stupcu Mikalja nema istovrijednicu nego definiciju, opis koji treba objasniti o čemu se radi, što je u latinskom stupcu znatno rjeđe. Najčešće se to pri-

mjenjuje uz bezekvivalentne riječi hrvatskoga stupca, kao što je slučaj s egzotizmima. Npr. turcizam *sinija* u latinskom stupcu ima ekvivalent *mensa*, a u talijanskom objašnjenje: *tondo grande in luogo di tavola da mangiare*.

Mikaljino *Blago* ima i neke karakteristike enciklopedijskoga rječnika jer prezentira onomastičku građu s uopćenom obradom, što znači da uz natuknicu s toga područja navodi funkciju: ime, grad, rijeka, država i sl. (Gabrić 1997: 63–87).

Cilj s kojim je rječnik pisan uvijek je određujući čimbenik, što potvrđuje i promatrani tekst. Mikalja je svoje djelo pisao s ciljem da omogućí učenje hrvatskoga jezika isusovačkim misionarima upućenim u ilirske krajeve. Pri tome je morao odgovoriti dvama zahtjevima: zahtjevu poglavara isusovačkoga reda da se u rječniku prezentira najraširenije narječje i zahtjevima prakse da registrira sve šarenilo leksika prisutno na naznačenom terenu. Taj je nesklad Mikalja riješio upravo navodeći sinonime različite dijalektne pripadnosti, sinonime uz riječi stranoga podrijetla i definicije kad sinonim

ne poznaje. On je svojim rječnikom opisao stanje na ilirskom terenu, što je zapravo, budući da se radi o djelu jednoga autora, odraz osobnoga poznavanja hrvatskoga jezika i njegovih dijalekata.

Lakune je popunjavao prevedenicama, tuđicama i novotvorenicama. Takav način oblikovanja rječnika tipičan je za jezike čiji standardni oblik nije definitivno utvrđen, pa je leksikografov rad zapravo pokušaj opisa jedne situacije koja je predstandardna po vremenu i sadržaju i kojoj bi odgovarao naziv koine. Mikaljin bi rječnik bio rječnik jednoga koinea koji je imao književnu i razgovornu funkciju na dijalektno nehomogenu terenu. U toj nas ideji utvrđuje činjenica da se sasvim jasno mogu na temelju rječničke građe ustanoviti mogući Mikaljini izvori. On sam nigdje ne govori o načinu nastanka rječnika ni o mogućim izvorima, ali raščlamba rječničke građe pokazuje da mu kao izvor služe prvenstveno Kašićeva djela, zatim djela bosanskih franjevacā i dubrovačkih pisaca starijih i njemu suvremenih, kao i da je jedan broj riječi upoznao u izravnim kontaktima s korisnicima i pripadnicima različitih narječja i govora. Ako bismo leksik i jezik rječnika morali opisati pomoću nečega sličnoga, onda bismo mogli reći da njegovo *Blago* popisuje sve ono što je “normirano” Kašićevom gramatikom: štokavsko-čakavsku mješavinu na fonološkoj i morfološkoj razini, a leksik je isti onaj koji koriste u svom književnom izrazu pisci čakavskoga i štokavskoga kruga, s tim što u štokavskoj produkciji nemamo samo dubrovačke nego i bosanske pisce.

Budući da Mikaljin rječnik možemo promatrati i u sinkronoj i u dijakronoj perspektivi, smještanje među isusovačke dopreporodne rječnike omogućava nam usporedbu s Della Bellinim *Dizionario italiano, latino, illirico* (1728.), u kojem također nalazimo sinonime u hrvatskom stupcu, i to nerijetko upravo iste kao u Mikalje i uz iste lekseme. Kao zanimljivost možemo uzeti da talijanski leksem *castellano* Della Bella tumači kao *dizdar*, *poglavica nad tvrđom*, prema Mikaljinu *dizdar*, *vojvoda nad kulom*. Ili: *carne salata* kao istovrijednicu u hrvatskom stupcu ima Mikaljin niz: *pastrma*, *meso slano*. Pojavljuju se parovi: *pastirka*, *čobanka*, *pastirski*, *čobanski* prema Mikaljinu *pastir*, *čobanin*. Isusovački su rječnici uvijek imali isti cilj: poučiti misionare jeziku kraja u kojem će djelovati i taj je praktični cilj određivao koncepciju leksikografskoga priručnika. Naravno, pokazane podudarnosti svjedoče nam da je Mikaljin rječnik bio Della Belli uzor i izvor.

U načelima suvremene leksikografije ističe se da “kad leksikograf priprema rječnik jezika koji počinje da razvija svoj standardni nacionalni oblik” u središtu leksikografove pažnje nalazi se “pokušaj da se uspostavi norma” (Zgusta 1991: 180). U Mikaljinu slučaju teško je uočiti normu u suvremenom smislu preporuke što je dobro, a što nije, što ima karakter prestižnoga a što ne, već se norma predstavlja kao funkcionalno prihvatljivo rješenje, a to praktično znači da je svaka riječ jednako rangirana i jednako preporučena. Deskriptivni pristup ograničio je mogućnost normativnoga zahvata u području leksičkoga izbora, ništa se ne preporuča ni ne preferira, sve je na jednakoj razini preporučljivosti. Preskriptivnost se zadržava na fonološkoj razini gdje se sustavom uputnica jedan oblik preporuča i označava kao poželjan ili prestižan, o čemu je bilo riječi, dok se u popisu riječi takvo načelo ne može iščitati. Nizovi istoznačnica različitoga podrijetla potvrda su te postavke.

Konačno, teorija leksikografije nas uči da ako se rječnik bavi jezikom koji nema standardni oblik, može se pokušati rječnikom “uspostaviti nacionalni standardni oblik” (Zgusta 1991: 206). Mikaljin nas napor da opiše rječničko bogatstvo hrvatskoga književnoga i govornoga jezika svoga vremena neodoljivo podsjeća na one floskule hrvatskih iliraca da je “izvor njihova leksika svekolika Ilirija” i da će ta bogatstva nastojati ugraditi u novi hrvatski književni jezik. Nije li Mikalja radio upravo to: nudio mogućí model književnoga jezika bez uskogrudnih gledanja i bez ograničenja kojima će neka kasnija vremena biti sklona. Leksički fond koji donosi promatrani rječnik, a koji Mikalja u predgovoru naziva *slovníkom*, sasvim je točno i precizno opisan naslovom *Blago jezika slovinskoga*. Mikalja to blago i bogatstvo,

kako smo vidjeli, prezentira na vrlo samosvojan način. Ne možemo reći da u tim njegovim nastojanjima ne nalazimo štogod inspirativno i za naše vrijeme.

Literatura

- Bockholt, V., 1990: *Sprachmaterialkonzeptionen und ihre Realisierung in der kroatischen und serbischen Lexikographie*, Die Blaue Eule, Essen.
- Gabrić-Bagarić, D., 1984: *Jezik Bartola Kašića*, Institut za srpskohrvatski jezik, Sarajevo.
- Gabrić-Bagarić, D., 1996: Kašićeva rukopisna Biblija i *Blago jezika slovinskoga* Jakova Mikalje, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 22, 37–49.
- Gabrić-Bagarić, D., 1997: Toponimijska građa u jeziku *Blago jezika slovinskoga* (1651.) Jakova Mikalje, *Folia onomastica Croatica* 6, 63–87.
- Gabrić-Bagarić, D., 1998: Nazivi bolesti u rječniku *Blago jezika slovinskoga* Jakova Mikalje, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 32, 81–90.
- Gabrić-Bagarić, D., 1997/98: Nazivi jela u rječniku *Blago jezika slovinskoga* (1651.) Jakova Mikalje, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 23–24, 109–123.
- Jernej, J., 1955: Podrijetlo Jakova Mikalje, *Radovi Filozofskoga fakulteta u Zagrebu* 1, 177–181.
- Meštrović, Z. i Vajs, N., 1995: “Blago jezika slovinskoga” Jakova Mikalje – jedan od leksikografskih izvora za “Lexicon latino-illyricum” Pavla Vitezovića, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 21, 139–155.
- Putanec, V., 1982/83: Raritet “Bogoljubno razmišljanje od Očenaša” (Požun 1642) Jakova Mikalje, *Rasprave Zavoda za jezik IFF* 8–9, 127–195.
- Putanec, V., 1985: Prijedlozi Jakova Mikalje za reformu grafije u hrvatskoj latinici, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7/1, 199–212.
- Rešetar, M., 1912: Micaglia und sein Wörterbuch, *Archiv für slavische Philologie* 33, 467–472.
- Stachovsky, S., 1965: Turcizmy v slovaru Ja. Mikali, *Etimologia* 1965, 196–210.
- Štrekelj, K., 1910: Čechische und polnische Wörter in Mikaljas Wörterbuch, *Archiv für slavische Philologie* 31, 194–202.
- Tuksar, S., 1980: Hrvatska glazbena terminologija u “Blagu jezika slovinskoga” (1649–1651) Jakova Mikalje, *Arti musices* 11, 5–35.
- Vanino, M., 1933: Leksikograf Jakov Mikalja, *Vrela i prinosi* 2, 1–43.

Vončina, J., 1992: Jakov Mikalja u povijesti hrvatskoga književnoga jezika, *Fluminensia* 4/2, 59–66.

Zgusta, L., 1991: *Priručnik leksikografije*, Svjetlost, Sarajevo.

Zore, L., 1895: Dubrovačke tuđinke, *Spomenik SKA XXVI*, 1–26.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU, I–XXIII, Zagreb. /*Akademijin Rječnik*/

Dialectal Background of Dictionary *Blago jezika slovinskoga* (1649-1651) by Jakov Mikalja

Summary

Mikalja's *Blago jezika slovinskoga* as a trilingual dictionary represents a specific deviation from the definition of trilingual dictionaries because the entry column is organized on the principles of monolingual dictionaries: with sequences of synonyms, definitions and hyperonyms as explanations. The sequences of synonyms are founded on dialectal contrasts; lexemes from one dialectal or vernacular area are associated with synonymous lexemes of different dialectal origin. Hence one can find štokavian-čakavian lexis adopted from Bosnian vernaculars and language of the Bosnian Franciscan writers; there are Raguseisms next to Turkisms and general Croatian words, so that it can be stated that Mikalja's dictionary presents the lexical wealth of "Illyrian regions".

Ključne riječi: dijalekt, sinonimski niz, prestandardno razdoblje, uporabna norma

Key words: dialect, sequence of synonyms, prestandard period, usage norme